

# ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research  
Cilt: 14 Sayı: 76 Şubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021  
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

## XIX. YÜZYILDA RUSYA'NIN GÜRCİSTAN'I İLHAKI RUSSIA'S ANNEXATION OF GEORGIA IN THE 19TH CENTURY

Hatice ERTÜRK\*

### Öz

XIX. yüzyılda sahip olduğu güçlü ordusu ile topraklarını genişletme çabası, sıcak denizlere ve limanlara inerek ticaretle gelişme, stratejik kazanımlar sağlama ve Ortodoks Hristiyanların hamiliğini üstlenme gibi devlet politikası hâline gelen idealleri doğrultusunda hâkimiyet alanını Karadeniz ve Kafkasya'da yaymak isteyen Rusya'nın ilk ve en önemli hedefi Güney Kafkasya'nın merkezi olarak kabul edilen Gürcistan'ı ele geçirmek olmuştur.

Güney Kafkasya coğrafyasında önemli bir yere sahip olan Gürcistan'ın siyasi, ekonomik, stratejik ve kültürel açıdan önemi; kuzeyden güneye, doğudan batıya geçişi sağlayan bir köprü vazifesi görüyor olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Karadeniz'e çıkışı sağlaması açısından stratejik bir mevkide yer alan Gürcistan, bu özellikleriyle tarihi boyunca birçok devletin çatışma alanı olmuştur.

XVIII. yüzyılın sonlarında Güney Kafkasya'da Osmanlı Devleti, Rusya ve İran arasındaki güç mücadeleleri devam ederken Gürcistan, siyasi birliğin olmadığı Doğu ve Batı Gürcistan olmak üzere iki ayrı krallıktan müteşekkildi. Doğu Gürcistan'da Kartli-Kakheti tahtında bulunan II. Erekle, ülkesindeki karışıklıklara son vermek ve bölgedeki huzuru sağlamak amacıyla Rusya'dan Gürcistan'ı himaye etmesini istemiştir. Rusya'nın Kafkasya'daki yerini sağlamlaştırarak bir adım olan bu teklif kabul edilmiş, 24 Temmuz 1783'te Rusya ve Kartli-Kakheti Krallığı arasında Georgiyevsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sözde, Rusya'nın Gürcistan'ı koruması altına aldığı taahhüt eden dostça bir antlaşma gibi görünse de aslında Gürcistan'ın bağımsızlığını kaybedeceği ilk adım olmuştur.

1798'de II. Erekle'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu XII. Giorgi, ülkedeki karışıklıkların daha da artması sonucu, İran'ın saldırıları karşısında tek başına mücadele edememiş ve Rusya'dan yardım istemiştir. Nitekim, 1801 yılında Doğu Gürcistan, Rusya tarafından işgal edilmiş ve Rusya'nın bir vilayeti hâline gelmiştir. Rusya'nın işini kolaylaştıracak siyasi zemine sahip Gürcistan'ın tamamını işgal etmesi sadece birkaç yıl sürmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Rusya, Gürcistan, İlhak, Kartli-Kakheti Krallığı, II. Erekle.

### Abstract

The efforts to expand its territory with its powerful army, expand its territory in the Black Sea and the Caucasus in line with its ideals that have become a state policy such as developing trade, achieving strategic gains, and undertaking the patronage of Orthodox Christians in the World, Russia's the first and most important goal was to seize Georgia, which is accepted as the center of the South Caucasus.

The political, economic, strategic, and cultural importance of Georgia, which has an important place in the South Caucasus geography, stemmed from its function as a bridge that provides the passage from north to south and from East to West. Besides, Georgia, which is in a strategic position in terms of providing access to the Black Sea, has been a conflict area for many states throughout its history.

At the end of the XVIII Century, while the power struggles between the Ottoman Empire, Russia, and Iran continued in the South Caucasus, Georgia was made up of two separate kingdoms, the eastern and western Georgia, where there was no political unity. Erekle II, who was on the throne of Kartli-Kakheti in Eastern Georgia, turned to the Russian Tsarism to put an end to the conflicts in his country and to ensure peace in the region and asked Russia to protect Georgia. This proposal, which is a step to strengthen Russia's position in the Caucasus, was accepted and the Georgiyevsk Treaty was signed between Russia and Kartli-Kakheti Kingdom on July 24, 1783. Even though this treaty supposedly looks like a friendly treaty promising that Russia takes Georgia under its protection, it was the first step that Georgia will lose its independence.

After the death of Erekle II in 1798, his son Giorgi XII, who was replaced by Erekle II, could not fight alone against the attacks of Iran, as the turmoil in the country increased and asked Russia for help. As a matter of fact, in 1801, East Georgia was occupied by Russia and became a province of Russia. It took only a few years for Russia to occupy the whole of Georgia, which has a political ground to facilitate its work.

**Keywords:** Russia, Georgia, Annexation, Kartli-Kakheti Kingdom, Erekle II.

\* Batum Shota Rustavelli Devlet Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-4732-2328, hatice.erdenay@gmail.com



## Giriş

Kafkasya coğrafyasında stratejik bir noktada bulunan Gürcistan, tarihi boyunca farklı medeniyetlerin uğrak yeri olurken aynı zamanda farklı devletlerin çıkarları doğrultusunda çatışma alanı olmuştur. Gürcistan Bagrat (Bagrationi) Hanedanlığı'nın yönetimi altında birleşik bir krallık iken 1446 yılında Kartli, Kakheti ve İmereti olmak üzere üç krallığa bölünmüştür (Karamanlı, 1996, 311-313).

XVI. yüzyılda Safevi baskısı altında bulunan Gürcistan, Osmanlı Devleti ile Safeviler'in mücadelesi sonrasında yapılan 1555 Amasya Antlaşması'na göre iki devlet arasında paylaşılmıştır. Doğu Gürcistan Safeviler'de kalırken Batı Gürcistan Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girmiştir (Sanikidze, 1994, 75-76).

1762 yılında Kartli kralı olan II. Erekle<sup>1</sup>, Kartli ve Kakheti krallıklarını birleştirerek Doğu Gürcistan'da siyasi birliği sağlamıştır (Harita: 1). Güney Kafkasya'da Osmanlı Devleti, Rusya ve İran arasındaki güç mücadeleleri devam ederken Gürcistan'da Kartli-Kakheti tahtında bulunan II. Erekle ülkesindeki karışıklıklara son vermek ve bölgedeki huzuru sağlamak amacıyla destek arayışı içerisine girmiştir.

XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya, tarihi idealleri doğrultusunda hem Osmanlı Devleti hem de İran ile mücadeleleri sonucunda Kafkasya bölgesinde askeri, siyasi etkinliğini artırırken diğer devletler bölgedeki hâkimiyetlerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardır. Diğer yandan Rusya'nın öne çıkan Ortodoks hamiliği rolü, Gürcistan ile daha yakın ilişkiler kurmasını ve Gürcülerin güvenini kazanmasını sağlamıştır.

Kartli-Kakheti kralı II. Erekle, aradığı desteği Rusya'da bulmuş ve bazı Gürcü soylularının tavsiyeleriyle Rusya'dan himaye talep etmeye mecbur kalmıştır. Rusya'nın bu talebi memnuniyetle kabul etmesiyle Gürcistan'ı himayesi altına aldığı bir antlaşma imzalanmıştır. Gürcü Menşevik liderlerinden olan ve gelecekte bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti hükümet başkanı olacak olan Neo Zhordania'nın ele aldığı "Chemi Tsarsuli" adlı kitabında belirttiği gibi Gürcüler, rüşvetçi Rus memurlarını istemeyip sadece Rus askerlerinin dışarıdan gelen saldırılara karşı onları korumalarını istemişlerdir (Guniava, 2007, 13). Ancak gittikçe artan İran saldırıları ve bitmeyen taht kavgaları nedeniyle ülkedeki mevcut siyasi ortam Rusya'ya Doğu Gürcistan'ı hâkimiyeti altına alması için fırsat sunmuştur.

Nitekim 1801 yılında Kartli-Kakheti Krallığı'nın (Doğu Gürcistan) ilhak edilmesi ile başlayan bütün Gürcistan'ı işgal etme süreci İmereti Krallığı'nın (Batı Gürcistan) da hâkimiyet altına alınması ile tamamlanmıştır. Bu çalışmada Rusya'nın tarihi emellerine ulaşma yolunda Güney Kafkasya'da stratejik bir nokta olan Gürcistan'ın kısa süren ilhak süreci değerlendirilecektir.

### 1. Rusya'nın Kartli-Kakheti Krallığı'nı Himayesi-Georgiyevsk Antlaşması (24 Temmuz 1783)

1552'de Kazan Hanlığı'nın ele geçirilmesi ile birlikte Ruslar, Kafkasya'da yayılmanın ilk adımını atmış oldu (Kurat, 1987, 153). Bu tarihten itibaren bölgeyi ele geçirmeye devam eden Rusya, özellikle 1689-1725 yıllarında Rus tahtına oturan I. Petro döneminden itibaren ticaret için büyük limanlara sahip olunması ve sıcak denizlere inilmesi gerektiği idealleri doğrultusunda stratejik öneme sahip olan Kafkasya'ya doğru genişleme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda bölgeye hâkim olan Osmanlı Devleti'ni engel olarak görmüştür. Diğer yandan Rusya'nın Ortodoksların haklarını savunmak iddiasıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak istemesi gibi birtakım sebeplerden dolayı Osmanlı-Rus ilişkileri bu dönemden itibaren mücadele içinde sürmüştür. Özellikle Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan savaş neticesinde imzalanmış olan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, askeri ve diplomatik açılardan Karadeniz'de önemli avantajlar elde etmiştir (Vernadsky, 2015, 213). Böylece Karadeniz ve Kafkasya'da daha rahat ve hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulan Rusya'nın tarihi emellerine ulaşmasının temelleri atılmış olmaktadır. Diğer yandan Doğu Gürcistan'da tekrar eski nüfuzuna sahip olmak isteyen İran ile Rusya arasında da bölgenin kontrolü meselesinden dolayı anlaşmazlıklar XVIII. yüzyılın sonlarına doğru giderek artmaktaydı (Allen-Muratoff, 1966, 8).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'ya olan ilgisi daha da artmaya başladı. Bu dönemde Güney Kafkasya'da Osmanlı Devleti, Rusya ve İran arasındaki güç mücadeleleri devam ederken Gürcistan'da Kartli-Kakheti tahtında bulunan II. Erekle, ülkesindeki taht mücadelelerinden doğan karışıklıklara son vermek ve bölgedeki huzuru sağlamak amacıyla aradığı desteği Osmanlı Devleti'nden bulamadı ve Rusya'dan Gürcistan'ı himaye etmesini istedi. O esnada zaten Ortodoks Hristiyanlarının hamiliği rolüne soyunmuş olan Rusya, Gürcistan'daki karışıklıkları bahane ederek dindaş ülke Gürcistan için hamilik rolünü uzun zamandır üstlenmiş bulunuyordu (BOA HR.SYS. No: 80-3). II.

<sup>1</sup> Kaynaklarda II. İrakli şeklinde geçen Kartli-Kakheti Kralı'nın Gürcü kaynaklardaki orijinal şekli II. Erekle'dir.



Erekle'nin himaye talebi kabul edildi. Nitekim 24 Temmuz 1783'te Georgiyevsk Kalesi'nde (Berkok, 1958, 373; İbereli, 2014, 270; Rekhviashvili, 2000, 768) Kafkasya Hattı komutanlığı binasında Rusya ve Kartli-Kakheti Krallığı arasında Georgiyevsk Antlaşması imzalandı<sup>2</sup> (Allen-Muratoff, 1971, 210). Rus tarafını General Pavel Potemkin, Gürcü tarafını ise II. Erekle'nin tam yetkili temsilcisi İoane Bakrationi ve Garsevan Çavçavadze temsil ettiler (Kakabadze, 2003, 10; Temizkan, 2006, 450).

13 maddeden oluşan askeri ve siyasi içerikli bu antlaşma Gürcistan ve Rusya arasında imzalanmış ilk resmi antlaşmadır. Antlaşmanın maddeleri şunlardır:

1. Kartli-Kakheti Kralı II. Erekle bundan sonra Rus çarlığının yüksek otoritesini tanıyacaktır. İran ya da başka bir devletin ya da hükümetin egemenliği reddedilerek, Rusya İmparatoru'na sadık olunacağı garanti edilir.

2. Rus İmparatoru, kendi imparatorluğu ve gelecek Rus imparatorlar adına Gürcistan'ı düşmanlara karşı savunacağını taahhüt eder.

3. II. Erekle'nin vârisleri tahta çıkacak olan Rus İmparatoru tarafından onaylanacak ve kraliyet alametleri (eşyalar) gönderilecektir. Yeni kral da Rusya'ya sadık kalacağını taahhüt edecektir.

4. Kartli-Kakheti kralları anlaşmadan itibaren artık dış ilişkilerle ilgili konuları Gürcistan'daki Rus temsilcisine haber verecek ve işleri birlikte yürüteceklerdir.

5. Rusya İmparatorluğu'nda II. Erekle'nin temsilcisi olacak, aynı şekilde Kartli-Kakheti Krallığı'nda da Rusya temsilcisi bulunacak ve bunlar aynı seviyede muamele görecektir.

6. II. Erekle'nin yönetiminde mahkeme kararlarına ve vergilere Rusya karışmayacaktır. Gürcistan, iç politikasında özgür olacaktır.

7. II. Erekle kendi ordusu ile ihtiyaç olduğunda Rusya'ya yardım edecektir.

8. Kartli-Kakheti'nin Katolik Patriği, Rusya Kutsal Rahipler Meclisi piskoposları arasında sekizinci piskopos olarak yer alacaktır.

9. Gürcü-Rus prensleri ve soyluları aynı seviyede tanınmış olacaktır.

10. Kartli-Kakheti'nin halkı istediği şekilde Rusya'ya gidip yerleşebilecek ve geri de dönebileceklerdir.

11. Kartli-Kakheti tacirleri, Rusya'da Rus tacirleri ile aynı hakları kullanıp ticaret yapabileceklerdir. Bu kural aynı şekilde Rus tacirler için de uygulanacaktır. Rus tacirler Gürcistan'dan geçerek ticaret amacıyla başka ülkelere de gidebileceklerdir.

12. Antlaşma süresizdir. Eğer taraflardan biri, bir maddeyi değiştirmek ya da herhangi bir değişiklik yapılmasını isterse her iki tarafın kabulü gerekecektir (İbereli, 2014, 270-271; Dvali, 2019, 9-10).

Bu antlaşmayla Kartli-Kakheti Kralı Rusya'nın koruması altına girdi. Rusya, himayesi altına aldığı bu krallığın işlerine karışmayacaktı. Ancak kral tahta çıkarken resmî simgeleri (taç, resmî belge, bayrak vb.) Rus imparatorundan almak zorundaydı. Kartli-Kakheti Krallığı'na bir Rusya mukim temsilcisi atanacaktı. Tiflis'e iki Rus piyade taburunun konuşlandırılmasına karar verildi (Surguladze, 1991, 6). 1783 antlaşması "dostça bir antlaşma" idi ve feodal dönemin uluslararası hukuk normlarına uygun olarak, egemenlik haklarını korurken güçlü bir devletin koruması altına gönüllü olarak girilmesini sağlıyordu. Şimdilik "en iyi çözüm" olarak görünen bu antlaşma gelecekte Gürcistan'ın bağımsızlığını kaybetmesinde önemli bir faktör olacaktı. Rusya'nın Kafkasya'da önemli bir nokta olarak gördüğü Gürcistan, bu antlaşma ile Kafkasya'nın tamamını kontrol altına almak isteyen Rusya için Osmanlı Devleti ve İran ile mücadelesinde ileri karakolu hâline geldi. 22 Ocak 1784'te Tiflis'te Rusya ile antlaşma imzalanması sonrası bir tören düzenlendi. II. Erekle, Rus İmparatorluğu'na sadık kalacağına dair yemin etti. Rusya'dan özel olarak törene katılması için gönderilen bir Rus yetkili Albay Tamara, II. Erekle'ye II. Katerina tarafından gönderilen kraliyet sembolleri ve hediyeleri takdim etti. Törende ikili antlaşmadan dolayı Ruslar 101 pare top atışı yaptılar (Surguladze, 1991, 6).

Kartli-Kakheti Krallığı'nın Rusya himayesi altına girmesinden memnun olmayan Osmanlı Devleti, gelecekte Rusya ile yapılacak savaşta bu ortaklıktan doğacak saldırılara karşı gerekli önlemleri alarak Dağıstan, Azerbaycan gibi civar hanlıklara birlik olma çağrısında bulundu. Bu çağrıya olumlu cevap veren hanlıklar herhangi bir saldırı durumunda ittifak edeceklerini beyan ettiler (BOA HAT, No: 2-58; 3-73; 2-35; 5-170). Nitekim Rusya'nın Kırım'daki faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin Kartli-Kakheti Krallığı'nın kendi hâkimiyeti altında olduğunun Rusya tarafından kabul edilmesi gibi meselelerin çözüme kavuşturulamaması

<sup>2</sup> Antlaşmanın haberi Petersburg'a ulaştığında II. Katerina, Kafkasya orduları genel komutanı General Pavel Potemkin'e mektup yazarak ona teşekkürlerini bildirir ve onu 6 bin ruble, bu işte emeği geçen diğer memurları da 2 bin ruble para ile ödüllendirir (Sadıgov, 2018, 131).



1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasına sebep oldu. Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın temasta olduğu Dağıstan hanlarıyla birlikte hareket ederek oluşturduğu yaklaşık 30 bin kişilik kuvvet tarafından gelecek saldırılar II. Erekle'yi korkuttuğu için Rusya'nın yanında savaşa girmesine engel oldu (Bilge, 2005, 153-154). Zor durumda olan II. Erekle, Rusya'dan para ve askeri yardımı istedi. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nda tarafsız kalan II. Erekle, Rusya'dan herhangi bir yardım alamadı. Kendi başına ve zor durumda kalan II. Erekle, dış politikasını Rusya'dan bağımsız bir şekilde sürdürmeye çalıştı. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki ilişkileri barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturılmaktan yana olan II. Erekle, Osmanlı Devletinden af dileyerek bağlılığını bildirdi (BOA HAT, No: 1403-56684; 180-8119). Ayrıca İran ile olan problemleri de çözmeye çalışan II. Erekle, Prens Tsitsishvili'yi İran hükümdarı Ağa Muhammed Han ile görüşmesi için gönderdi. Ancak bu önlemler dış yönelimi değiştirmeye yetmedi. Rusya'ya bağımlı olma durumu yürürlükte kalmaya devam etti (Surguladze, 1991, 7). Diğer yandan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan 1792 Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kartli-Kakheti Krallığı'nı himayesine kabul etmek ve Kırım'ın ilhakını tanımak zorunda kaldı. Böylece Karadeniz'e inme amacını gerçekleştiren Rusya güneyde doğal sınırlarına ulaşmış görünüyordu (Riasanovsky-Steinberg, 2011, 277).

## 2. XVIII. Yüzyıl Sonu Kartli-Kakheti Krallığı'nın Siyasi Durumu

Kartli-Kakheti Krallığı'nın dış ilişkileri 1790'dan itibaren daha fazla karmaşık hâle geldi. Krallığın Rusya himayesinde olması sadece Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiyordu. Diğer yandan Kaçar Hanedanının kurucusu İran'ın yeni hükümdarı Ağa Muhammed Han, Rusları Gürcistan topraklarından çıkararak Kartli-Kakheti Krallığı'nı İran'ın himayesine almak istiyordu. Ağa Muhammed Han, II. Erekle'ye dostluk ve himaye teklif etti ancak bu teklifi II. Erekle kabul etmedi. Bunun üzerine 1795'te Ağa Muhammed Han büyük bir ordu ile Gürcistan'ı işgal edip Tiflis civarına geldi. Bu durumda II. Erekle Osmanlı Devletinden askeri yardım talep etmesine rağmen olumlu ve net bir cevap alamadı (BOA HAT, No: 208-11000). Hiçbir devletten yardım alamayan II. Erekle yeterli sayıda asker toplayamadı. 35.000 kişilik İran ordusuna karşılık Gürcü ordusu 5.000 kişi ile sınırlı kalmasına rağmen ilk savaşta II. Erekle'nin ordusuna karşı yenilen Ağa Muhammed Han, ordusunu geri çekti ve ülkesine dönmeyi düşündü. Ancak II. Erekle'ye ihanet eden bazı Gürcüler bir gece İran ordusuna giderek Gürcülerin yedek kuvvetleri olmadığı ve Tiflis'in kolayca fethedebileceği bilgisini verdiler (Surguladze, 1991, 9). Bu bilgiler doğrultusunda Ağa Muhammed Han 11 Eylül 1795'te Tiflis yakınlarındaki Krtsanisi Vadisi'nde Gürcü ordusuyla savaşa girdi. İran ordusu karşısında Gürcüler, asker sayısının yetersizliğinden dolayı yenilgiye uğradılar. 12 Eylül günü Tiflis'e giren Ağa Muhammed Han şehri işgal etti (Baddeley, 1908, 56; Bendianishili, 1980, 14). İranlı askerler çok sayıda insanı öldürüp binaları, top fabrikasını, darphaneyi, matbaayı ve hamamları yıkıp Tiflis kütüphanesini yaktı. İran ordusunun bir kısmı iç Kartli'ye kadar ilerleyip her şeyi yok etti. Akhtala'ya geçip orada bulunan gümüş ve bakır fabrikalarını yaktı (Surguladze, 1991, 9-10). Ağa Muhammed Han'ın ordusu Tiflis'te sekiz-dokuz gün kadar kaldı. O sırada Tiflis'ten ayrılan ve Mtsheta bölgesindeki Ananuri köyünde bulunan II. Erekle bir yandan yeni ordu toparlamaya çalışmaktaydı. Diğer yandan Kafkasya'daki Rus ordusunun komutanı General Gudoviç'ten yardım isteğinde bulunduğu mektupta yardım edilmezse İran'a teslim olmak zorunda kalacağını da belirtti (Bilge, 2005, 163).

Ağa Muhammed Han İran'daki iç karışıklıklar nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece II. Erekle Tiflis'e geri döndü. Krtsanisi Muharebesi ardından Aralık 1795'te iki Rus taburu Gürcistan'a tekrar girdi. Nisan 1796'da Kafkasya'da savaşa başlayan Ruslar, Derbent ve Kuzey Azerbaycan şehirlerini işgal ettiler (Bendianishili, 1980, 15). Bu sırada II. Katerina ölmüş ve yerine tahta çıkan I. Pavel, askeri masrafların arttığı gerekçesiyle İran ile barış yaparak Rus ordusunu işgal edilen yerlerden geri çekti. Ağa Muhammed Han Gürcistan'ı tekrar istila etmeye hazırlanırken idama mahkûm ettiği kendi hizmetinde bulunan üç suikastçı tarafından 1797 yılında öldürüldü (Ateş, 2014, 54).

Kartli-Kakheti Krallığı'nın tahta çıkma kuralları Kraliçe Darecan'ın ısrarlarıyla 1791-1792 yıllarında II. Erekle tarafından değiştirildi. Artık tahta II. Erekle'nin oğlu değil ailenin başında duran kişi geçmeliydi. Aynı zamanda II. Erekle kendi zamanında krallığa ait olan toprakları oğullarına dağıtarak Kartli-Kakheti Krallığın topraklarının bölünmesine sebep oldu (İbereli, 2014, 274). Yapılan bu değişiklikler 1798'de vefat eden kralın ölümünden sonra tahta geçmek isteyen hanedan üyeleri arasında ciddi bir çatışma yaratarak krize sebep oldu. Hanedan üyelerinin tahtı ele geçirme konusundaki siyasi çabaları ve çatışmaları, Rusya'nın esas niyeti olan Gürcistan'ın tamamen ilhak edilmesi için elverişli bir ortam oluşturuyordu.

## 3. Rusya'nın Kartli-Kakheti Krallığı'nı İlhakı (1801): Rus İdaresinin Başlaması



1798'de II. Erekle'nin ölümünden sonra onun en büyük oğlu XII. Giorgi Kartli-Kakheti tahtına çıktı. Devlet yönetiminde tecrübesiz olan ve babası gibi yetenekli olmayan XII. Giorgi iç ve dış zorluklarla baş edebilecek bir kral değildi (Allen, 1971, 214). Bu arada başta XII. Giorgi'nin üvey annesi Kraliçe Darecan olmak üzere krala karşıt bir grup oluştu. Kraliçe Darecan, XII. Giorgi'den sonra oğlu Yulon'u Kartli-Kakheti Krallığı'nın tahtına geçirmek için çabalarken XII. Giorgi, II. Erekle tarafından getirilen kuralı ortadan kaldırıp oğlu David için tahtı onaylamaya çalışıyordu (Surguladze, 1991, 11; Kakabadze, 2003, 45). Nitekim 18 Nisan 1799'da I. Pavel, XII. Giorgi'nin tahta çıkmasını onayladı. 1783'te imzalanan Georgievsk Antlaşması temelinde düzenlenmiş olan Rusya-Gürcistan ilişkileri gereğince Rusya, 1799 yılının kasım ayında Tiflis'e General Lazarev komutasındaki askeri birliği gönderdi (Dumbadze, 1957, 38; Bendianishili, 1980, 17; Bilge, 2005, 165).

XII. Giorgi, oğlu David'i tahtın varisi ilan etti. Bu durum, XII. Giorgi'nin kardeşi Aleksandr'ı memnun etmedi ve İran'daki Feth Ali Şah'a giderek ondan yardım istedi. Kartli-Kakheti Krallığı'nda mevcut olan karışıklıklardan faydalanan İran Şahı, güç sahibi olmayan XII. Giorgi'yi Rus himayesinden vazgeçmesi ve krallığın İran'ın himayesi altına girmesi konusunda tehdit ediyordu. XII. Giorgio ülkesini savunmak için yeterli güce sahip değildi. Bu yüzden Rusya'dan yardım ve himaye istedi. 1800 yılının haziran ayında Rusya'da bulunan elçileri aracılığıyla XII. Giorgi hem iç politikada hem de dış politikada Rusya'nın yönetimi altına gireceğini bildiriyordu (Dumbadze, 1957, 39). Rusya durumu değerlendirip Kartli-Kakheti Krallığı'nın iç ve dış zorluklarından faydalanarak krallığı ilhak etmek için harekete geçti. İmparator I. Pavel, 18 Aralık 1800'de yayınladığı manifesto ile Gürcistan'ın Rusya ile birleştiğini ilan etti (Forsyth, 2013, 309). Ancak İmparator I. Pavel manifestonun hayata geçirilmesini sağlayamadı. Bir yıl sonra 12 Mart'ta bir komplonun kurbanı olan I. Pavel öldürüldü,<sup>3</sup> yerine I. Aleksandr geçti.

1800 yılında XII. Giorgi vefat etti. XII. Giorgi'nin hayatta iken Rusya tarafından onaylanmasına rağmen oğlu David'in velihtlığı kabul edilmeyerek tahta çıkmasına izin verilmedi. Nitekim Kartli-Kakheti Krallığı'nı ilhak etmeye karar veren Rusya, 12 Eylül 1801'de İmparator tarafından imzalanan manifesto ile Gürcistan'ın Rusya ile birleştiğini ilan etti<sup>4</sup> (Harita: 2). Böylece Kartli-Kakheti Krallığı, Rus İmparatorluğu'nun bir vilayeti hâline gelmiş oldu.

Rusya ile birleşmeyi kabul etmeyen bir muhalefet vardı. Buna benzer sebeplerden dolayı geciken manifesto Sioni Kilisesi'nde ancak bir yıl sonra 12 Nisan'da ilan edilebildi. Gürcülerin direnişlerini bekleyen ve çıkabilecek bir isyanı bastırmak için Rus askerleri Sioni Kilisesi'nin etrafını çevirmişlerdi. Bu askerlerle birlikte krallığın idaresinde görevlendirilmek üzere Rus memurları da Tiflis'e gönderildi (Surguladze, 1991, 12). Bölgenin asker ve sivil yönetiminde genel vali olarak General Knorring görevlendirildi. Kartli-Kakheti'de geçici yönetim oluşturuldu. Bu yönetimin başına Rus imparatoru adına tam yetki ile görevlendirilen Kovalensky geçti. Diğer idari birimlerin yöneticileri de Rus memurlarından seçildi (Gamakharia-Akhaladze, 2016, 30). Kartli-Kakheti Krallığı Mazra (uezd-şehir) olarak bölündü. Mazraların yöneticileri olarak "Kapitan-ispravnik" diye adlandırılan Rus subaylar atandı. İdare sistemi olarak Rusya'da 1775'te yürürlüğe giren Guberniya<sup>5</sup> sistemi uygulanmaya başlandı. Rus idaresinde Ruslara engel olmayacak bir şekilde formalite olarak bu süreçte Gürcü unsurlara da yer verildi. Gürcülerden de yardımcı ve danışmanlar seçildi.

Sonuç olarak Rusya 1801 yılında ilan edilen bildiri ile 1783'te imzalanan antlaşmayı ihlal ederek Kartli-Kakheti Krallığı'nın egemenliğini yok etti. Rusya, Gürcistan'ı tamamen ilhak etti. Bu ilhak Rusya'nın yayılmasında bir dönüm noktasını teşkil ederken Gürcistan tarihi açısından Ruslaştırma politikası çerçevesinde büyük bir trajedinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Rusya, Bagrat (Bagrationi) Hanedanlığı'nın kraliyet ayrıcalığını ortadan kaldırdı. XII. Giorgi'nin hayatta olduğu sırada Rusya'nın onayıyla tahtın varisi olarak ilan edilen David, Rusya'ya sürgün edildi (Aydın, 2005, 65). Bagrat (Bagrationi) Hanedanlığı'na son verilmesini amaçlayan kraliyet ailesinin neredeyse tüm üyelerinin Rusya'ya sürgün edilmesi Ruslaştırılmış Gürcü kökenli olan Tsitsianov eliyle gerçekleştirildi. Gürcistan'ın son kraliçesi Giorgi'nin karısı Mariam için de aynı karar çıktı. Ancak Kraliçe Mariam alınan karara razı olmadı. 1805'te

<sup>3</sup>12 Mart 1801 yılında Rusya İmparatoru I. Pavel, saray darbesiyle tahttan indirilmiş ve suikast yapılarak öldürülmüştür. Onun yerine oğlu I. Aleksandr (1802-1825) çar oldu (Memmedova, 2015, 554; Kurat, 1987, 297).

<sup>4</sup> XII. Giorgi'nin ölümüyle birlikte oğulları ve kardeşleri arasında taht mücadeleleri başlamıştır. Taht varislerinin dış güçlerden destek alarak iktidar sahibi olmaya çalışmaları, mevcut karışık ortamda bölgedeki politik ve askeri gücünün tehlikeye düşeceğini gören Rusya, kendisine taraftar olan krallık ailesi mensuplarının ve soylularının desteğini alarak 1801 yılında başkenti Tiflis olan Kartli-Kakheti Krallığı'nın Rusya'ya katıldığını ilan etmiştir. (Çapraz, 2006, 68; Kurat, 1987, 299-300).

<sup>5</sup> II. Katerina'nın devlet teşkilatı ve idari yapıyla ilgili reform çalışmaları neticesinde İmparatoriçe tarafından 7 (18) Kasım 1775'te yayınlanan "Tüm Rusya İmparatorluğu Guberniyalarının Yönetimi İçin Yasalar" gereğince imparatorluk toprakları birkaç guberniyayı bünyesinde toplayan genel gubernatorluklara bölündü (Taşçı, 2019, 78).



Tsitsianov tarafından gönderilen Rus General Lazarev, Mariam'ın odasına girip ona saldırdı. General Lazarev, Rusya'nın hiçbir hukuka dayanmayan bu keyfi uygulamasına boyun eğmeyen Kraliçe Mariam tarafından bıçaklanarak öldürüldü (Allen, 1971, 216). Bu olaydan sonra sürgün edilmekten kurtulamayan Mariam Rusya'da bir manastıra kapatıldı (Kafli, 1942, 89).

#### 4. Rusya'nın İmereti Krallığı'nı İlhakı

Rusya Kartli-Kakheti Krallığı'nı hâkimiyeti altına aldıktan sonra bölgede daha hızlı ve kolay bir şekilde yayılmaya başladı. Rusya tarafından yetiştirilen ve Rusya'nın çıkarları doğrultusunda hareket eden Gürcü asıllı General Tsitsianov, 1803'te Gürcistan valisi olarak görevlendirildi. Rusya Derbent, Kuba, Bakü ve Talış Hanlıklarını ele geçirmesiyle birlikte sınırlarını Hazar Denizi'ne kadar genişletmeye başladı (Surguladze, 1991, 13).

XIX. yüzyılın başında Batı Gürcistan'ın iç işleri oldukça karmaşıktı. Feodalitenin özelliklerini yansıtan Batı Gürcistan, genel olarak toplumsal, siyasi ve ekonomik bakımdan parçalanmış durumdaydı. Bu dönemde bir krallık ve 4 prenslikten oluşuyordu: İmereti Krallığı, Guria Prenslığı, Samegrelo (Megrelya) Prenslığı, Svaneti Prenslığı ve Abhazya Prenslığı. Batı Gürcistan'da temel politik birim olan ve Gürcistan'ın siyasi birliğini sağlamaya çalışan İmereti Krallığı<sup>6</sup> diğer prensliklerin bağımsızlıklarını kabul etmeyerek onları itaat altına almak için mücadele ediyordu (Dumbadze, 1957, 50).

İmereti Kralı I. Solomon'un kendi oğlu olmadığı için yerine geçecek kişi kardeşi Arçil'in oğlu olan David ya da I. Solomon'un amcası VI. Giorgi'nin oğlu David olacaktı. II. Erekle'nin torunu olan Arçil'in oğlu David'in kral olması düşünülürken İmereti soyluları VI. Giorgi'nin oğlu David'in kral olmasını istediler ve David, İmereti Krallığı'nın başına geçti. Arçil'in oğlu David bu sırada 12 yaşında idi (Rekhviashvili, 1992, 147). İmereti soylularının, 29 yaşındaki David'i kral olarak görmek istemesinin sebebi büyük olasılıkla bu sırada çocuk yaşta olan Arçil'in oğlu David'den büyük olmasıdır. Ancak krallık için birçok kez mücadele eden Arçil'in oğlu David, II. Erekle'nin yardımı ile tahtı ele geçirdi ve II. Solomon unvanı ile İmereti Kralı oldu (İbereli, 2014, 275).

İmereti Kralı II. Solomon, Kartli-Kakheti Krallığı'nın ilhakından sonra aynı kaderi yaşamamak için Georgievsk Antlaşması'nın şartlarının korunmasına çabalyordu (Surguladze, 1991, 13). Diğer yandan Rusya, II. Solomon'un İmereti tahtından indirilmesi ve Batı Gürcistan'ın ilhak edilmesi için hazırlık yapıyordu. Temmuz 1803'te Batı Gürcistan'daki prensliklerden Rusya'nın himayesi altına ilk olarak Samegrelo (Megrelya) Prenslığı girdi. İmereti Krallığı ile mücadele içinde olan Samegrelo (Megrelya) Prensi Grigol Dadiani, II. Solomon'a karşı başarılı olamayacağını düşünerek Rusya'dan himaye talep etti ve Rusya'ya sadakat yemini verdi. Ardından Guria Prenslığı de Rusların himayesini kabul etti. Rus baskısı karşısında tek başına mücadele edemeyen II. Solomon Rusların himayesini kabul etmek zorunda kaldı. 25 Nisan 1804'te imzalanan Elaznauri Antlaşması ile İmereti Krallığı Rusya'nın himayesi altına girdi (Tsurtsumia, 2018, 75). Bu antlaşma sadece himaye antlaşması olup II. Solomon kral olmaya devam ediyordu ancak Rusya'nın İmereti Krallığı'nın iç işlerine müdahale etmesinden memnun olmayan II. Solomon, Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesine girişti. Diğer yandan General Tsitsianov, Abhazya'ya müdahale etmeye başladı. Ancak Abhazya'da Osmanlı yönetimi devam ettiğinden o bölgeye doğru aktif bir şekilde harekete geçemedi<sup>7</sup> (Surguladze, 1991, 14).

Batı Gürcistan'daki Rus faaliyetleri 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte daha da yoğun bir şekilde devam etti. Rusya'yı ülkesinden çıkarıp tekrar krallığının başına geçmek isteyen İmereti Kralı II. Solomon, bu savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafında yer alarak Rusya'ya karşı mücadele etti. Ayrıca askeri yardım talep eden II. Solomon, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını da bildirdi. Yardım talebi kabul edilen II. Solomon'a devam eden Osmanlı Rus savaşları sırasında sefer akçesinden beş bin kuruş atıyye-i seniyye (padişah tarafından verilen hediye) verilmesi kararlaştırıldı (BOA C.HR, No: 45-2217,77-3808). Osmanlı Devleti'nden alınan askeri destek Rusya ile mücadelede yeterli olmadığı için II. Solomon başarılı olamadı.

<sup>6</sup>İmereti, Osmanlı arşiv belgelerinde "Açıkbaş" olarak geçmektedir. Ayrıca Samegrelo (Megrelya) Prenslığı yöneticisi için "Dadian" ve Guria Prenslığı yöneticileri için ise "Gurieli" unvanı kullanılmaktadır.

<sup>7</sup>Rusya'nın Batı Gürcistan'daki saldırgan tutumunun giderek artması üzerine Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı durduramayacağını düşünen Abhazya muhafızı Keleş Ahmet Bey, Rusya himayesine girmek için harekete geçmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin istediği ve gerekli gördüğü yenilikleri yapmayarak devlete ihanet eden Trabzon valisi Canikli Tayyar Paşa, Keleş Ahmet Bey'in yanına kaçmıştır. Keleş Ahmet Bey, Tayyar Paşa'yı desteklemiş ve Sohum'da koruma altına almıştır. Bu esnada, Osmanlı yönetimi Tayyar Paşa'nın idam edilmesi için Keleş Ahmet Bey'e emir vermiştir. Zor durumda kalan Keleş Ahmet Bey, Osmanlı yönetimine göndermiş olduğu yazılı belgelerinde, Tayyar Paşa'nın idam edilmesi ile ilgili kendine emir gönderilmiş olduğu, ancak Tayyar Paşa'nın daha emir gelmeden bir Rus ticaret gemisi ile Kırım'a gittiğini belirtmiştir. Af dilemesine rağmen Osmanlı Devleti tarafından affedilmeyen Keleş Ahmet Bey, 1806 yılının mayıs ayında Rusya'dan Abhazya'yı himaye etmesini talep etmiştir (Zaza Tsurtsumia, 2018, 78-80).



Şubat 1810'da Genel Vali Tormasov tarafından müzakere için davet edilen II. Solomon, kandırılıp tutuklanarak Rusya'ya sürülmek üzere Tiflis'e götürülüp hapsedildi. II. Solomon kendi taraftarlarının çabası ile gizlice hapisneden çıkarılarak Ahıska'ya kaçtı. II. Solomon Rusya'ya karşı mücadele etmekten hiç vazgeçmedi. Fakat yeterli askeri güce ve desteğe sahip olmayan II. Solomon yenildi.<sup>8</sup> Sonuç itibariyle İmereti Krallığı Rus birliklerin eline geçti. Ruslar tarafından ilhak edilen İmereti Krallığı Kartli-Kakheti Krallığı'nın kaderini paylaştı.<sup>9</sup> Yurdunu terk etmek zorunda kalan II. Solomon, 7 Şubat 1815'te Trabzon'da vefat etti.<sup>10</sup> Rusya'ya karşı büyük mücadele veren II. Solomon'un başarısızlığının sebebi olarak askeri bakımdan yetersiz olmasının yanı sıra siyasi birliğin olmadığı Batı Gürcistan'da diğer prensliklerin Rusya ile birlikte hareket etmelerini de söylemek mümkündür.

Rusya, 1806-1812 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Karadeniz'in Kafkasya kıyılarının ilhakını tamamlayamadı. Savaş sonunda yapılan Bükreş Antlaşması'na göre Rusya, ele geçirdiği Anapa, Poti gibi kaleleri Osmanlı Devleti'ne iade etti. Rusya, Abhazya'nın Rusya ile birleşme konusunun meşruiyetini dile getirerek Gürcistan'ın tarihsel sınırlarını geri getirme gerekçesiyle taht mücadelesine aktif olarak müdahale ediyordu (Surguladze, 1991, 14). Osmanlı Devleti ise asi bir tutum sergileyen Abhazya Muhafızı Keleş Ahmet Bey'e karşı harekete geçti. Erzurum ve Ahıska paşalarına Abhazya seferine çıkmaları için emir verildi. Osmanlı Devleti tarafından Keleş Ahmet Bey'in elinden alınan Abhazya yönetimi, oğlu Arslan Bey'e verildi. Keleş Ahmet Bey Rusya'dan yardım istedi ancak 2 Mayıs 1808'de Arslan Bey'in emri ile öldürüldü. Keleş Ahmet Bey'in diğer oğlu Sefer Ali Bey, Arslan Bey'in üzerine yürüdü. Yenilen Sefer Ali Bey Rusya'dan yardım istedi. Bu konuda çok dikkatli davranan Rusya, eğer Osmanlı ordusu Samegrelo (Megrelya) üzerinden gidecek olursa gereken karşılığı verecekti. Nitekim Erzurum ve Ahıska paşaları Rusya'ya ait Samegrelo (Megrelya) üzerinden Sohum'a gitmeye cesaret edemediler. 1810 yılında Sohum'un işgal edilmesiyle Abhazya'nın Rusya'ya bağlandığı ilan edildi (Bilge, 2005, 211; Kurtua, 1964, 264). Hristiyanlığı kabul ederek Giorgi ismini alan Sefer Ali Bey, Rusların himayesi altına girdi. Böylece Doğu Gürcistan ile aynı kaderi paylaşan Batı Gürcistan'da da Rusya hâkimiyeti sağlanmış oldu.

## Sonuç

Gürcistan, tarihi açıdan en zor dönemlerini yaşadığı XIX. yüzyıl başlarında siyasi birlikten yoksun, Doğu Gürcistan ve Batı Gürcistan olmak üzere krallıklar ve prensliklerden oluşmaktaydı. Dış güçler Kafkasya bölgesinde kendi nüfuzlarını korumaya veya elde etmeye çalışırken, iç siyasi çekişmenin zirvede olduğu Gürcistan'da durum oldukça vahimdi. Gürcistan'ın içinde bulunduğu siyasi kargaşa ve dış politikadaki güçsüzlüğü Rusya için büyük bir avantaj sağlamıştı. Devlet politikası hâline gelen idealleri doğrultusunda hâkimiyet alanını Karadeniz ve Kafkasya'da genişletmek isteyen Rusya; siyasi birliğin olmadığı, kargaşanın hâkim olduğu Gürcistan'daki krallık ve prenslikleri tek tek ele geçirmeye başlamıştı.

Nitekim 1801'de Doğu Gürcistan'ın ilhakının ardından 1803 yılında Samegrelo (Megrelya), 1804 yılında Guria ve İmereti Krallığı ve 1810 yılında Abhazya'yı ele geçiren Rusya, Batı Gürcistan'da da hâkimiyetini sağlamıştır. Rusya'nın hâkimiyeti altına girmekten memnun olmayan bazı vatansever Gürcü halkı özellikle İmereti Kralı II. Solomon önderliğinde gerek isyanlarla gerekse Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı Devleti safında yer alarak Ruslara karşı mücadele etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devletinden yeterli yardım alamayan II. Solomon, Rusya karşısında başarılı olamamış ve vatanını terk etmek zorunda kalarak Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı Devleti kendisine sığınmış olan II. Solomon ve bazı Gürcü beylerine iyi davranarak ve maaş bağlayarak Rusların Gürcistan'ı işgalini önleyemese de Gürcü halkının yanında olduklarını ve desteklediklerini göstermek istemiştir.

Gürcistan başta olmak üzere Güney Kafkasya'da etkisini gün geçtikçe artıran Rusya, bu tarihsel dönemde eski siyasi ve askeri güce sahip olmayan Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlardan da galip çıkmış ve yapılan anlaşmalar sonucunda Gürcistan'ın tamamını Rusya sınırlarına dâhil etmiştir. Gürcistan'ın ilhak edilmesi ile

<sup>8</sup>Rusya hâkimiyetinden kurtulmak ve bağımsızlık için mücadele eden II. Solomon, onu destekleyen bazı soylular ve Rus idaresine şiddetle karşı çıkan Gürcü halkı yüzbinlerce imza toplayarak Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri belgelerde çok eski dönemden beri Osmanlı tebaası olduklarını ve bundan duydukları memnuniyeti belirterek Rusya'nın işgalinden kurtulmak için destek ve askeri yardım talep etmişlerdir (Altundağ, 1948, 322,323; BOA HAT., No: 44615 E, 38094-C). II. Solomon'un Keyhüsrev (Kayhosro) ve David adlı elçileri İstanbul'a gelerek padişahla görüşüp yardım istemişler ve müttefik olarak savaşa hazır olacakları konusunda bir senet vermişler, "İçtenlikle baş verip kan dökeriz" demişlerdir (BOA HAT., No: 44599-D; Gümüş, 2006, 109).

<sup>9</sup>Rusya idaresinden memnun olmayan Gürcüler, 1804, 1812, 1820, 1832 yıllarında birçok bölgede isyanlar çıkartmışlardır. Ancak bu isyanlar şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Bu isyanlarda özellikle "tavadi" ve "aznauri" denen Gürcü soylular büyük rol oynamışlardır (Tsursumia, 2018, 101-102; Saray, 1997, 17).

<sup>10</sup>Ömrünün geri kalanını Trabzon'da geçiren II. Solomon kendisine düzenli bir maaş bağlanması talebiyle bir yakınına İstanbul'a göndermiştir (BOA HAT., No: 44615-N; Yıldıztaş, 2012, 216-217).



Osmanlı Devleti bölgedeki hâkimiyetini kaybederken Rusya açısından Kafkasya'ya yayılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rusların ileri karakolu hâline gelen Gürcistan Kafkasya'daki en önemli askeri sevkîyat güzergâhı olmuştur. Böylece Rusya'nın bütün Kafkasya'da hâkimiyetini sağlam temeller üzerine kurmasında önemli rol oynamıştır. Diğer yandan her yönden Rusya ile bütünlük sağlamasını amaçlayan Ruslaştırma politikaları çerçevesinde idari, ekonomik, sosyal gibi her alanda başlatılan değişim ve dönüşümlerle Gürcü halkı başta olmak üzere tüm Kafkas halkını asimile etme çalışmaları tarihin en trajik olaylarının yaşanmasına sebep olmuştur.



Harita: 1 (Kaynak: <https://serg-slavorum.livejournal.com/258112.html>)



Harita: 2 (Kaynak: <https://burusi.wordpress.com/2009/06/21/georgia-map/>)





## KAYNAKÇA

### Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA):

Hatt-ı Hümayûn (HAT), No: 44615 E; 38094-C; 44615-N; 44599-D; 2-58; 3-73; 2-35; 5-170; 1403-56684; 180-8119; 208-11000.

Cevdet Hariciye (C.HR), No: 45-2217; 77-3808.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), No: 80-3.

### Araştırma Eserleri

Allen, W.E.D., Muratoff P. (1966). *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Allen, W.E.D. (1971). *A History of The Georgian People*. London.

Altundağ, Şinasi (1948). Osmanlı İdaresi ve Gürcüler. *IV Türk Tarih Kongresi*, s. 317-325.

Ateş, Abdurrahman (2014). Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya Seferleri ve Osmanlı İnan İlişkileri (1795-1797). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/16, s. 39-55.

Aydın, Mustafa (2005). *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*. İstanbul.

Baddeley, Jon F. (1908). *The Russian Conquest of The Caucasus, With Maps, Plans and Illustrations*.

Bilge, M. Sadık (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Bendianishili, Aleksandre (1980). *Erovnuli Sakitkhi Sakartveloshi 1801-1921 Tslebshi*. Tiflis: Gamomtsemloba Metsniereba.

Berkok, İsmail (1958). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul.

Çapraz, Hayri (2006). Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850). *OAKA C. 1*, s. 67-81.

Dumbadze, Mamia (1957). *Dasavlet Sakartvelo XIX. Saunikis Pirvel Nakhevarshi*. Tiflis.

Dvali, Nato (2019). *Gürcistan'da Rus İdaresinin Kuruluşu (1801-1918)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Forsyth, James (2013). *Kafkasya*. Çev. Timuçin Binder, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Gamakharia, C., Akhaladze L. (2016). *Abhazya/Gürcistan: Tarih-Siyaset-Kültür*. Çev. Roin Kavrelişvili. Tiflis-İstanbul.

Guniava, Gela (2007). *Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.

Gümüş, Nebi (2006). Son Gürcü Kralı II Solomon'un Ruslara Karşı Mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri. *SÜİFD 22*, s. 105-118.

İbereli, Sandro (2014). *Gürcü Halkının Tarihi*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Kafli, Kadircan (1942). *Şimali Kafkasya*. İstanbul: Vakıf Matbaası.

Kakabadze, Sargis (2003). *Kartveli Khalkhis Istoria (1783-1921)*. Tiflis.

Karamanlı, Hüsamettin M. (1996). Gürcistan Tarihi. *TDVİA*, (c. 14, ss. 311-313), İstanbul.

Kurat, Akdes Nimet (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: T.T.K.

Kurtua, Nikoloz (1964). *Sakartvelo 1806-1812 Tslebis Ruset-Turketis Omshi*. Tiflis.

Memmedova, İrade (2015). Rusya ve İran'ın 19. Yüzyılın İlk Yarısındaki Kafkasya Politikaları. *Yeni Türkiye 81*, s. 551-562.

Rekhviashvili, Mikheil (1992). *İmerta Mepeni Solomon Pirveli da Solomon Meore*. Kutaisi.

Rekhviashvili, Mikheil (2000). *Sakartvelos Istoria (Udzelesi Droidan XX Saunikis 30-ian Tslebamde)*. Kutaisi.

Riasanovsky, Nicholas V., Steinberg, Mark D. (2011). *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*. Çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Sadıgov, Ramin (2018). Rus-Gürcü İlişkilerinin Tarihi Gelişimi ve Doğu Gürcistan'ın Çarlık Rusyasına Bağlanması. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi / The Journal of International Social Research*, C. 11/ 57, s. 129-140.

Sanikidze, Levan (1994). *Sakartvelos Istoria*. Tiflis: Gamomtsemloba Samshoblo.

Saray, Mehmet (1997). Gürcistan ve Gürcüler. *Kafkas Araştırmaları III*, s. 1-27.

Surguladze, Akaki., Surguladze, Paata (1991). *Sakartvelos Istoria Sakitkhavi Tsigni 1783-1990*. Tiflis: Gamomtsemloba Sakartvelos Matsne.

Taşcı, Tekin A. (2019). Kafkasya'da Rus İdari Yapıları (1785-1845). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi (Güz)*, s. 73-110.

Temizkan, Abdullah (2006). Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi C. VI/ 2*, s. 447-462.

Tsurtsumia, Zaza (2018). *Osmanlı-Rus İlişkilerinde Abhazya (XIX Yüzyıl ve XX. Yüzyılın Başlarında)*. Çev. Erdoğan Şenol, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tsurtsumia, Zaza (2020). Gürcistan'da Rus "Yumuşak Gücü" Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl). *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi 3 (Yaz)*, s. 94-115.

Vernadsky, George (2015). *Rusya Tarihi*. Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Yıldıztaş, Mümin. (2012). *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*. İstanbul.